

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ

DOI: 10.26693/jmbs07.02.286

УДК 796.015.136:796.31/.32

Наконечний Р. Б., Хіменес Х. Р.,

Антонов С. В., Свістельник І. Р.

ТАКТИЧНА ПІДГОТОВКА В КОМАНДНИХ ІГРОВИХ ВИДАХ СПОРТУ НА РАННІХ ЕТАПАХ БАГАТОРІЧНОГО УДОСКОНАЛЕННЯ СПОРТСМЕНІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського,
Львів, Україна

Мета роботи – виявити значення та особливості тактичної підготовки спортсменів в командних ігрових видах спорту на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення.

Матеріал та методи. Виокремлено найпоширеніші командні ігрові види спорту, у яких основним ігровим знаряддям є м'яч, а саме: волейбол, гандбол, баскетбол та футбол. Проаналізовано навчальні програми для ДЮСШ та ін. з кожного виду спорту на предмет виявлення місця та особливостей тактичної підготовки спортсменів на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення. Також, опрацьовано українські і закордонні базові праці сфери спорту та спеціалізовану літературу для кожного з зазначених вище видів спорту.

Результати. Тактична підготовленість спортсмена є одним із визначальних чинників результативності його виступів під час змагальної діяльності в командних ігрових видах спорту (футболі, волейболі, баскетболі, гандболі та ін.). Водночас в спортивній теорії до сьогодні вважається, що тактична підготовка є пріоритетним напрямом підготовки більш пізніх етапів багаторічного удосконалення. На противагу, окремі вітчизняні та іноземні фахівці сфери спорту, стверджують, що спортсмени, які знаходяться на етапі попередньої базової підготовки вже цілком здатні до ефективної реалізації завдань тактичного характеру під час тренувальної та змагальної діяльності в обраному виді спорту.

В Україні більшість дітей, які спеціалізуються в командних ігрових видах спорту займаються в державних спортивних організаціях. При побудові багаторічного процесу підготовки спортсменів, дані організації керуються затвердженими навчальни-

ми програмами з виду спорту. Більшість з цих програм застарілі та не можуть забезпечувати ефективну підготовку українських спортсменів. Однією з основних умов активного розвитку командних ігрових видів спорту за кордоном є зміна підходів до побудови навчально-тренувального процесу юних спортсменів. Власне, зміст цих підходів полягає в збільшенні загальної частки тактичної підготовки в межах навчально-тренувального процесу юних спортсменів, шляхом активного використання ігрових та змагальних вправ. Активно це прослідковується при підготовці юних футболістів в провідних європейських та світових приватних клубах. Використання сучасних підходів для підготовки юних спортсменів в командних ігрових видах спорту в Україні, надасть змогу покращити їхній рівень підготовленості (зокрема, тактичної).

Висновки. Внаслідок проведеного дослідження було визначено, що тактична підготовка є невід'ємною частиною навчально-тренувального процесу юних спортсменів в командних ігрових видах спорту. Проте, роль тактичної підготовки на ранніх етапах багаторічної підготовки згідно програмних вимог є незначною. Виявлено розбіжності між теоретичними даними та практичним забезпеченням процесу тактичної підготовки юних спортсменів в Україні. Встановлено необхідність оновлення навчальних програм для удосконалення підготовки юних українських спортсменів на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення.

Ключові слова: командні ігрові види спорту, ранні етапи багаторічного спортивного удосконалення, юні спортсмени, тактична підготовка, навчальні програми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дана робота є фрагментом НДР Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського «Теоретико-методологічні основи тактики у спорті», № держ. реєстрації 0121U100634.

Вступ. Тактична підготовленість спортсмена є одним із визначальних чинників результативності його виступів під час змагальної діяльності в командних ігрових видах спорту (футболі, волейболі, баскетболі, гандболі та ін.) [1]. Водночас в спортивній теорії до сьогодні вважається, що тактична підготовка є пріоритетним напрямом підготовки на більш пізніх етапах багаторічного удосконалення [2]. Так, один із провідних фахівців сфери спорту В. М. Платонов у своїй праці відзначає, що найбільше значення і відповідно, найбільшу питому вагу у тренувальному процесі тактична підготовка займає на етапі максимальної реалізації індивідуальних можливостей, оскільки рівень тактичної підготовленості відіграє провідну роль у досягненні найвищих результатів у спорті. Натомість на більш ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення, на думку автора, тактична підготовка займає другорядну позицію, а засоби тактичної підготовки застосовуються лише для вирішення загальних питань теоретичної та практичної складових тренувального процесу спортсменів [2].

На противагу наведеним даним, варто відзначити, що за свідченнями окремих вітчизняних та іноземних фахівців сфери спорту [3, 4] спортсмени, які знаходяться на етапі попередньої базової підготовки вже цілком здатні до ефективної реалізації завдань тактичного характеру як під час тренувальної так і під час змагальної діяльності в обраному виді спорту. На підтвердження цьому факту виступають і сучасні тенденції розвитку командних ігрових видів спорту, зокрема футболу, баскетболу тощо, що пов'язані із значною питомою часткою засобів та методів тактичної підготовки у системі підготовки спортсменів на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення [4, 5, 6]. Ці етапи мають важливе значення у становленні спортивної майстерності гравців в командних ігрових видах спорту [7, 8, 9, та ін.], адже дитячий та юнацький вік, з точки зору розвитку організму людини до того ж вважається найсприятливішим періодом для формування нових рухових навиків та інтелектуальних здібностей [11].

Мета роботи – виявити значення та особливості тактичної підготовки спортсменів в командних ігрових видах спорту на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення.

Матеріали і методи дослідження. Для реалізації дослідження використовувалися методи аналізу та синтезу, порівняння, документальний ме-

тод. Нами проаналізовано навчально-тренувальні програми для дитячо-юнацьких спортивних шкіл з волейболу, гандболу, баскетболу та футболу. Для виявлення сучасної наукової думки щодо мети роботи, розглянуто дослідження сучасних українських та закордонних фахівців, що стосуються тактичної підготовки спортсменів у зазначених видах спорту.

Результати дослідження. Командні ігрові види спорту – це ті його види, у яких гравці об'єднують зусилля для досягнення поставленої спільної командної мети (перемоги) у змагальній діяльності [12].

Зокрема для реалізації поставленої мети дослідження ми розглядали значення та особливості тактичної підготовки спортсменів на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення у найбільш розповсюджених та популярних ігрових видах спорту серед яких: волейбол, гандбол, баскетбол та футбол.

Волейбол. Одним із найпопулярніших та наймасовіших ігрових командних видів спорту у світі є волейбол [13], у змаганнях з якого простежується високий професіоналізм гравців, що, очевидно є наслідком ефективної реалізації підготовки юних волейболістів на всіх етапах багаторічного спортивного удосконалення. В десятці кращих волейбольних команд Європи перебуває сьогодні і українська збірна [14]. Згідно навчально-тренувальної програми для ДЮСШ з волейболу в Україні (далі програма) процес багаторічної підготовки юних волейболістів поділено на декілька взаємопов'язаних етапів [9].

Етап початкової підготовки – 1-2 роки навчання (діти віком 9-10 років). Ключовими завданнями підготовки, які вирішуються на цьому етапі у волейболі є: формування у дітей зацікавленості до занять волейболом; зміцнення здоров'я; різнобічний фізичний розвиток та навчання базовим технічним прийомом гри у волейбол. Згідно положень викладених у програмі цей етап спрямований загалом на розвиток фізичних та інтелектуальних якостей волейболістів, що лежать в основі успішних тактичних дій. В якості ефективних тренувальних засобів використовуються рухливі ігри і естафети, які вимагають прояву швидкості реакції і орієнтування у просторі, прудкості, кмітливості, спостережливості тощо. Водночас цілеспрямованої роботи з тактичної підготовки волейболістів на даному етапі не проводиться [9].

Етап поглибленої спеціалізації [9] (у фундаментальних джерелах [2 тощо] – етап попередньої базової підготовки) – 3-6 роки навчання (діти 11-14 років). Основна робота на даному етапі проводиться в напрямку виховання стійкого інтересу до занять волейболом; підвищення рівня загальної

та спеціальної підготовленості; створення міцного підґрунтя високої технічної підготовленості та створення передумов для ефективної підготовки на етапі спортивного удосконалення.

Спрямованість процесу підготовки в більшій мірі пов'язана із реалізацією завдань із фізичної підготовки, яка сумарно займає від 21,2% до 33,2%, тоді як частка спеціальної фізичної підготовки у цьому відношенні вже складає 12%-16,6%. Не менш важливу роль на цьому етапі підготовки волейболістів займає і їх технічна підготовка, питома частка якої у навчально-тренувальному процесі становить від 20,4% до 26,8%. Цікавим для нас є те, що з кожним роком на етапі поглибленої спеціалізації у волейболі зростає частка тактичної підготовки спортсменів (від 12% до 20,4%) [9]. Отже вже на цьому етапі підготовки поступово формується фундамент тактичних знань, умінь, мислення спортсменів щодо обраного виду спорту – волейболу.

Водночас слід відзначити, що формування тактичних умінь юних волейболістів відбувається і в процесі навчання технічним прийомам, адже технічна та тактична підготовка нерозривно взаємопов'язані між собою. Навчання будується таким чином, щоб у змаганнях виявлялась єдність технічних та тактичних прийомів гри у волейбол [9].

Етап спортивного удосконалення [9] (у фундаментальних джерелах [2 тощо] – етап спеціалізованої базової підготовки) (7-9 роки навчання – 16-18 років). На даному етапі підготовка волейболістів проводиться здебільшого комплексно, а саме вирішуються завдання зі створення передумов для подальшого підвищення спортивних результатів; удосконалення спеціальної фізичної підготовленості; удосконалення прийомів техніки й тактики гри та формування психологічної стійкості для подальшої змагальної діяльності [9]. Дещо іншим по відношенню до попереднього етапу підготовки є розподіл складових тренувального процесу для цього етапу. Так, фізична підготовка займає близько 21,2% від сумарної кількості годин. При цьому спеціальна фізична підготовка проводиться і займає орієнтовно 20,3% від загального часу на підготовку спортсменів на цьому етапі. Що ж стосується тактичної підготовки, то її питома частка зростає до такої ж величини (20,3%) [9].

Щодо конкретизації особливостей тактичної підготовки волейболістів на етапі спортивного удосконалення, то слід зазначити, що активно використовуються вправи тактичного характеру, ігрові вправи та двостороння гра.

Формування тактичних умінь починається з підготовчих і підвідних вправ, продовжується у вправах з удосконалення техніко-тактичної майстерності, контрольних іграх та офіційних змаган-

нях [9]. Варто, також відзначити, що частка тактичної підготовки волейболістів на даному етапі у порівнянні з попереднім не змінилась, що вказує на те, що цілеспрямована робота над удосконаленням тактичної підготовленості гравців, згідно нормативних документів проводиться на більш пізніх етапах багаторічного спортивного удосконалення у волейболі [9].

Послідовність навчання тактики гри у волейбол на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення відбувається за принципом від простого до складного. Основу тактичної підготовки волейболістів на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення складає процес оволодіння конкретними навичками, які дадуть змогу гравцю ефективно діяти в умовах спортивної боротьби [9].

Для покращення тактичної підготовленості юних волейболістів на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення використовуються також навчально-тренувальні ігри, які відтворюють змагальну діяльність. Даний підхід використовується також в інших командних ігрових видах спорту, зокрема футболі [15]. Висока тактична майстерність сучасного волейболіста неможлива без розуміння особливостей тактики гри [9, 13].

Проте тактична підготовка волейболістів на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення не зводиться лише до навчання тактичним діям. Основу успішних дій волейболістів у грі складають спеціальні якості (спостережливість, швидкість реакції тощо) та вміння раціонально використовувати технічні прийоми в умовах гри [13, 16].

Отже, на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення, тактична підготовка є невід'ємною частиною навчально-тренувального процесу юних волейболістів. Проте, все ж не є його основною складовою для молодих спортсменів згідно нормативних документів. Це в певній мірі, на нашу думку, не співвідноситься із реаліями сучасної практики, оскільки сьогодні змагальна діяльність набуває більш вагомого значення вже на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення у волейболі, а отже формування тактичного мислення, відповідних етапу тактичних знань та умінь вже повинно мати місце у навчально-тренувальному процесі.

Гандбол. Провідними країнами світу в підготовці гандболістів вважаються: Німеччина, Франція, Данія та ін. [17]. Український гандбол також, упродовж кількох десятиліть вважався еталоном у світі [18, 19]. Проте, на сьогодні для підготовки кваліфікованих українських гандболістів, необхідно удосконалювати підходи до навчально-тренувального процесу в Україні [20]. Зокрема, фахівці вважають, що одним з таких шляхів удосконалення є

належна практична реалізація тактичної підготовки гандболістів молодих українських гандболістів [20].

Зокрема, модель багаторічної підготовки гандболістів була запропонована В. Я. Ігнат'євою [21]. Згідно її думки, процес багаторічної підготовки складається з чотирьох послідовних етапів на яких вирішують завдання всебічної підготовки гандболістів. Зокрема, етапів базової (попередньої) підготовки (9-13 років); початкової спеціалізації (12-15 років); поглибленої спеціалізації (14-17 років); спортивного удосконалення (16-19 років).

Періодизацію багаторічного процесу підготовки гандболістів, також висвітлено в навчальній програмі для ДЮСШ та ін. з гандболу [7].

Під час реалізації процесу багаторічного спортивного удосконалення в спортивних школах, які займаються навчанням гандболістів в Україні, відбувається комплексне покращення усіх сторін підготовленості спортсменів (технічної, фізичної, тактичної, психологічної та ін.).

Згідно проаналізованих матеріалів з гандболу підготовка дітей та юнацтва відбувається, також в межах кількох етапів багаторічного спортивного удосконалення [7, 21], які за назвами дещо відрізняються від тих, що визначені у фундаментальних теоретичних джерелах [2], проте за змістом відповідають їм.

Етап початкової підготовки та відбору (відповідає етапу початкової підготовки згідно В. М. Платонова [2]) – 1-2 роки навчання (діти віком 9-10 років). Основними завданнями, що реалізуються на цьому етапі є формування зацікавленості до занять гандболом, зміцнення м'язового апарату, розвиток фізичних якостей, розвиток спеціальних якостей, що обумовлюють успішне оволодіння технікою й тактикою гри. Водночас до арсеналу основних тренувальних завдань гандболістів на даному етапі цілеспрямований розвиток тактичної підготовленості не входить [7]. Початківці лише в теоретичному аспекті освоюють найпростіші позиції та можливі способи вирішення ігрових нескладних ігрових ситуацій [7, 18].

Етап початкової спортивної спеціалізації (відповідає етапу початкової підготовки згідно В. М. Платонова [2]) – 3-4 роки підготовки (діти віком 10-11 років).

В числі основних тренувальних завдань цього етапу – загальна та спеціальна фізична підготовка, навчання техніці й тактиці гри, удосконалення вольових та психічних якостей. При цьому формування тактичних знань та умінь юних гандболістів відбувається здебільшого в процесі навчання освоєння технічних прийомів [7]. Тренувальні заняття реалізуються шляхом застосування: загальноорозвиваючих вправ, спеціальних вправ з

м'ячем, однобічних та двобічних ігор [7, 18]. Роль тактичної підготовки у системі підготовки гандболістів у порівнянні з попереднім етапом все ще немає вагомого значення згідно запропонованого змісту програми. Про це свідчить факт, що відсоток використання спеціалізованих вправ спрямованих на підвищення рівня тактичної підготовленості спортсменів на даному етапі підготовки по відношенню до попереднього не змінюється [7].

Навчально-тренувальна група (відповідає етапу попередньої базової підготовки згідно В. М. Платонова [2]) – 5-8 роки підготовки (діти віком 11-15 років). Базовими завданнями підготовки гандболістів на цьому етапі є підвищення рівня загальної та спеціальної фізичної підготовленості, удосконалення техніки й тактики гри в захисті і нападі та виховання морально-вольових якостей [7].

У тренувальному процесі для підготовки юних гандболістів використовуються загальноорозвиваючі вправи, вправи з м'ячем, вправи тактичного спрямування та навчально-тренувальні ігри спрямовані на удосконалення психологічної підготовленості [7, 18]. Незважаючи на те, що у змісті тренувальних занять на цьому етапі підготовки в гандболі наявна вже більша кількість завдань, що пов'язані із тактикою ведення гри, відсоток вправ, що спрямовані на цілеспрямоване підвищення рівня тактичної підготовленості юних гандболістів все ж залишається низьким. Це пов'язано зокрема з тим, що головними завданнями підготовки залишається підвищення рівня технічної та фізичної підготовленості гравців навчально-тренувальних груп [7].

Група спортивного удосконалення (відповідає етапу спеціалізованої базової підготовки згідно В. М. Платонова [2]) – 8-10 роки підготовки (юнаки та юначки віком 15-17 років). До ключових завдань підготовки на даному етапі належать: підвищення рівня загальної та спеціальної фізичної підготовленості, розвиток спеціальної працездатності гандболістів, удосконалення техніко-тактичної підготовленості та морально-вольова підготовка [7].

Серед основних засобів підготовки – загальноорозвиваючі вправи, спеціальні вправи з м'ячем, одно – та двобічні ігри. Згідно проаналізованих нормативних та наукових даних відзначимо, що на цьому етапі багаторічного спортивного удосконалення гандболістів відбувається визначення ігрової функції гандболіста на майданчику [7, 18], що відповідно вимагає нарощування засобів тактичної підготовки гандболістів в межах їхньої підготовки. Водночас слід констатувати, що її значення все ж залишається другорядним, що на нашу думку є несприятливим аспектом для якісного підвищення рівня майстерності українських гандболістів.

Підсумовуючи слід зазначити, що на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення роль тактичної підготовки гандболістів є незначною, що суперечить практичній реалізації даного процесу в Україні [18]. Ці дані не відповідають сучасним уявленням іноземних фахівців зі спорту, а також практиці підготовки закордонних дитячих та юнацьких команд з командних ігрових видів спорту [5,27], тому є підстави переглянути змістовне наповнення нормативних документів з підготовки юних гандболістів в Україні та сприяти збільшенню обсягів тактичної підготовки вже на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення у цьому виді спорту та відповідно привести його у відповідність з вимогами сучасної міжнародної практики.

Баскетбол. Гра у баскетбол найбільш поширена та розвинена в країнах Європи та США [22]. Достатньо популярний цей вид спорту і в Україні [23].

На сьогодні в нашій країні функціонує велика кількість організацій (здебільшого комерційно-спортивні), які займаються підготовкою юних баскетболістів починаючи вже з 3-4 років [6]. При цьому простежується достатньо вагома питома частка роботи спрямованої на формування тактичного мислення дітей, які починають заняття з баскетболу, а також тактичних знань та, навіть, окремих тактичних умінь баскетболіста [6]. Водночас, за даними навчальної програми для ДЮСШ та ін. з баскетболу, тактична підготовка розглядається як друго- або ж і третьорядна (суттєво поступаючись фізичній та технічній) в навчально-тренувальному процесі юних українських баскетболістів на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення [10].

Автори встановили, що процес багаторічного спортивного удосконалення в українському баскетболі, зокрема, що стосується дитячо-юнацького спорту включає групи підготовки, які своєю чергою відмінні за назвами від тих, які визначення у фундаментальних спортивних працях [2], водночас змістовно відповідають їм.

Групи початкової підготовки (відповідає етапу початкової підготовки згідно В. М. Платонова [2]) – 1-2 роки навчання (діти віком 8-10 років) та *групи базової підготовки* (відповідає етапу попередньої базової підготовки згідно В. М. Платонова [2]) – 3-5 роки навчання (діти віком 10-13 років). У цих групах відбувається всебічний розвиток юних баскетболістів, а саме робота з технічної, фізичної, тактичної, психологічної та теоретичної підготовки.

Власне, що конкретніше стосується тактичної підготовки, то в цей період відбувається засвоєння індивідуальних і групових тактичних дій з одночасним розвитком оперативного мислення, орієнтування, кмітливості та ініціативності. Основними

засобами навчання тактичних дій є різноманітні ігрові вправи, рухливі ігри та естафети. Паралельно із засвоєнням індивідуальних тактичних дій починається вивчення групових і командних дій. Навчання починають з теоретичних аспектів тактичних дій (використовуються засоби демонстрації). Після цього баскетболістами практично засвоюється розстановка на певних позиціях та пересування по майданчику [10, 23]. Це свідчить про важливі акценти у тактичній підготовці вже у перші роки роботи з дітьми, котрі займаються баскетболом.

Групи спеціалізованої підготовки (відповідає етапу спеціалізованої базової підготовки згідно В. М. Платонова [2]) – 6-8 роки навчання (юнаки та юначки віком 14-17 років). У цих групах відбувається засвоєння індивідуальних, групових та командних тактичних дій завдяки розвитку логічного мислення, рухового і зорового аналізаторів. У системі командної гри втілюються тактичні дії за єдиним загальним планом, виконання якого передбачає комплексне застосування індивідуальних, групових і командних дій спортсменів. Спочатку вправи виконуються у спрощених умовах ігрової діяльності, згодом вони ускладнюються шляхом поступового підвищення рівня протистояння. Одночасно засвоюються основні варіанти тактичних систем гри в атаці та захисті. При вивченні командних тактичних комбінацій та системних побудов кожен з баскетболістів отримує чіткі тактичні завдання. Згодом виконання цих завдань заохочуються проявом гравцями ініціативи, креативності та самостійності під час проведення навчальних і контрольних ігор [10, 23].

Паралельно з підвищенням тактичної підготовленості юних баскетболістів на даному етапі, також відбувається удосконалення решти сторін підготовленості спортсменів: технічної, фізичної, психологічної та ін. [10].

На кожному з етапів тактична підготовка реалізується шляхом теоретичного засвоєння загальних закономірностей та практичного оволодіння тактичними діями. Вивчення тактики гри починається з оволодіння дій у нападі, а потім – у захисті. Теоретичне ознайомлення з ними відбувається під час вивчення технічних прийомів та пояснення ситуації, в якій доцільно використати конкретний прийом. Практичне засвоєння тактики здійснюється під час удосконалення прийомів, розвивається вміння раціонального вибору дій залежно від конкретної ситуації. Після оволодіння загальними засадами тактичних дій починається послідовне вивчення їх у системах гри [10].

Під час тренування важливо багаторазово повторювати дії, що вивчаються у різноманітних умовах: спрощених, відповідних до змагань та в

умовах, що є складнішими за змагальні (наприклад, використання тактичних дій з максимальною швидкістю у скорочений час) [10, 24].

Головні завдання тактичної підготовки юних баскетболістів полягають у: вивченні загальних теоретичних закономірностей тактики та тенденцій її розвитку у сучасному баскетболі; удосконаленні інтенсивності, гнучкості та глибини тактичного мислення; оволодінні засадами тактики індивідуальних, групових і командних дій; удосконаленні тактичної майстерності у застосуванні прийомів, варіантів і систем гри та формуванні вміння втілювати розроблений план у змагальній діяльності незалежно від ситуацій, що виникають раптово [10, 23].

Зрештою, на практиці тактична підготовка займає вагоме місце в навчально-тренувальному процесі юних баскетболістів [24]. Проте, в навчальній програмі для ДЮСШ та ін. з баскетболу, зазначено, що пріоритетними напрямками підготовки на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення баскетболістів залишаються фізична та технічна [10].

Футбол. Процес підготовки юних футболістів в Україні реалізується на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення, а саме: початкової – 6-9 років (1-3 рік навчання), попередньої базової – 10-13 років (4-6 роки навчання) та спеціалізованої базової підготовки – 14-17 років (7-9 роки навчання) [8, 25]. На кожному із зазначених вище етапів реалізуються відповідні завдання, що стосуються підвищення підготовленості юних футболістів, зокрема тактичної (**табл. 1**).

Таблиця 1 – Етапність тактичної підготовки юних футболістів на ранніх етапах багаторічного удосконалення

№	Етапи	Вік
1	Вік початку тактичної підготовки	3 6-7 років
2	Вік цілеспрямованого тактичного удосконалення футболістів	3 13-14 років
3	Навчання індивідуальним діям	3 6-7 років
4	Навчання груповим діям	3 10-12 років
5	Навчання командним діям	3 13-14 років

У вітчизняній фаховій літературі, яка описує процес підготовки футболістів до спорту вищих досягнень, думки про роль тактичної підготовки на ранніх етапах багаторічного удосконалення різняться між собою [8, 25].

В навчальній програмі “Футбол” для ДЮСШ та ін., зазначено, що починаючи з етапу попередньої базової підготовки 11-15 років на тактичну підготовку футболістів виділяється 10-15% (68-144 години) від загального часу процесу підготовки, що

складає вагому частку навчально-тренувального процесу. Варто відзначити, що ґрунтовного змістовного наповнення програма немає, проте в ній визначені вимоги щодо тактичної підготовленості футболістів на етапах багаторічного вдосконалення, що формує потребу у пошуку новітніх засобів для ефективної реалізації процесу тактичної підготовки футболістів [8].

У ще одній базовій праці (навчально-методичний посібник “Путь к Успеху”), у якій визначено особливості підготовки юних футболістів, у запропонованих навчальних модулях, рекомендується розвивати усі сторони підготовленості паралельно, проте проглядається спрямованість запропонованих навчально-тренувальних занять на розвиток тактичної підготовленості футболістів, практично на всіх етапах багаторічного спортивного вдосконалення [25].

Наразі чітко проглядається тенденція в командних ігрових видах спорту (зокрема, футболі) до зсування вікових етапів багаторічного вдосконалення в сторону омолодження, раннього початку цілеспрямованих занять спортом і появою нових підвищених вимог вже на ранніх етапах багаторічного вдосконалення до рівня підготовленості спортсменів, тому формується потреба у зміні підходу до планування процесу підготовки спортсменів (футболістів) та пошуку новітніх адекватних засобів її ефективної реалізації. Враховуючи те, що рівень тактичної підготовленості футболіста відіграє важливу роль при визначенні загального рівня його кваліфікації в дорослому віці, на сьогодні оптимально починати процес тактичної підготовки з більш ранніх етапів багаторічного спортивного удосконалення [4].

До прикладу, в таких провідних футбольних країнах світу як: Іспанія, Італія, Англія, Бразилія та ін., тактичній підготовці юних футболістів виділяється одна з основних ролей на всіх етапах багаторічного спортивного удосконалення [26].

Тактична підготовка починається фактично з початком занять футболом, адже процес підготовки побудований таким чином, що навчання техніці гри та розвиток фізичних якостей відбувається безпосередньо під час гри у футбол [27]. Одним з напрямів періодизації підготовки футболістів в провідних футбольних країнах Світу є так звана “тактична періодизація” запропонована Вітором Фраде [27]. Під цим поняттям автор пропонує розуміти набір засобів та методів спрямованих на інтегральну підготовку футболіста (технічну, тактичну, фізичну та психологічну) шляхом побудови навчально-тренувального процесу на використанні ігрових ситуацій, які зустрічаються під час змагальної діяльності [27].

Використання даного підходу при підготовці юних футболістів в Європі надає змогу протягом останніх десятиліть виховувати кваліфікованих гравців, які виступають у найпрестижніших світових змаганнях [27]. Також, існують альтернативні концепції, що стосуються періодизації підготовки футболістів запропоновані Хорстом Вейном ("Ігровий інтелект в футболі") [5], Пако Сейрулло ("Структуроване тренування") [29] та Раймондом Верхейеном ("Футбольна періодизація") [28].

Проте, вище згадані автори у власних концепціях, також вказують на необхідність реалізації процесу підготовки юних футболістів в основному шляхом застосування вправ, які відтворюють умови змагальної діяльності. Адже застосовуючи ці вправи можна цілеспрямовано впливати на технічну, фізичну та психологічну підготовленість гравців [30]. Дана концепція надає змогу раціонально використовувати час який затрачається на підготовку футболіста, підвищити ефективність підготовки гравця адаптуючи його до умов змагальної діяльності та знизити ризик перенавантаження спортсмена шляхом створення позитивного емоційного фону під час навчально-тренувальних занять [15].

Дискусія. В Україні більшість дітей, які спеціалізуються в командних ігрових видах спорту займаються в державних спортивних організаціях [4, 11]. При побудові багаторічного процесу підготовки спортсменів, такі організації керуються затвердженими навчальними програмами з виду спорту [7, 8, 9, та ін.]. Водночас більшість з цих програм застарілі та не можуть забезпечувати ефективну підготовку українських спортсменів.

Враховуючи активний розвиток командних ігрових видів спорту в світі та підвищення вимог до рівня підготовленості спортсменів [26] в Україні актуалізується потреба в оновленні підходів до підготовки українських спортсменів [6], зокрема шляхом запозичення досвіду передових спортивних країн світу в підготовці спортсменів у командних видах спорту [11].

Однією з основних умов активного розвитку командних ігрових видів спорту за кордоном є зміна підходів до побудови навчально-тренувального процесу юних спортсменів [5, 28, 29]. Власне, зміст цих підходів полягає в збільшенні загальної част-

ки тактичної підготовки в межах навчально-тренувального процесу юних спортсменів, шляхом активного використання ігрових та змагальних вправ [30]. Завдяки використанню вправ, які моделюють умови змагальної діяльності під час тренувальних занять вдається в комплексі покращувати рівень підготовленості спортсменів [15]. Активно це прослідковується при підготовці юних футболістів в провідних європейських та світових приватних клубах [27].

Використання вище зазначених підходів в Україні надасть змогу підвищити рівень підготовленості (зокрема, тактичної) юних українських спортсменів в командних ігрових видах спорту.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було визначено, що тактична підготовка є невід'ємною частиною навчально-тренувального процесу юних спортсменів в командних ігрових видах спорту (волейболі, гандболі, баскетболі та футболі). Проте незважаючи на вимоги сучасної практики змагальної діяльності у цих видах спорту тактичній підготовці, згідно програмних вимог відводиться недостатньо часу на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення. В основному, формування базових тактичних знань та умінь юних гравців відбувається в процесі навчання технічним прийомам.

Встановлено необхідність оновлення навчальних програм для удосконалення підготовки юних українських спортсменів на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення з урахуванням практичного досвіду провідних ігрових клубів світу та сучасних наукових досліджень

Визначено розбіжності між теоретичним та практичним забезпеченням процесу тактичної підготовки юних спортсменів в Україні. На практиці, початок занять спортом та, відповідно початок цілеспрямованої тактичної підготовки українських спортсменів відбувається значно раніше, аніж це зазначено в навчальних програмах для ДЮСШ та ін.

Перспективи подальших досліджень. Удосконалити підходи до побудови тактичної підготовки спортсменів у футболі на ранніх етапах багаторічного спортивного удосконалення опираючись на досвід провідних іноземних футбольних клубів.

References

1. Nykytushkyn VG. *Mnogoletnyaya podgotovka yunyh sportstmenov* [Long-term training of young athletes]. M: Fyzycheskaya kultura; 2010. 240 s. [Russian]
2. Platonov VN. *Sistema podgotovki sportstmenov v olimpiyskom sporte. Obshchaya teoriya ee prakticheskie prilozheniya* [The system of training athletes in Olympic sports. General theory and its practical applications]. K: Olympyskaia lyteratura; 2015. 680 s. [Russian]
3. Bisanz G. *Fußball von morgen. Leistungstraining für B-/A-Junioren und Amateure: Offizielles Lehrbuch des Deutschen Fussballbundes Buch (2)*. Münster: Philippka-Sportverlag; 2002. 286 p.

4. Kostyukevych VM. *Teoretychni ta metodychni osnovy modelyuvannya trenuvalnogo protsesu sportsmeniv ihrovykh vydiv sportu* [Theoretical and methodical bases of modeling of training process of sportsmen of game sports]. Abstr. Dr. Sci. (Physical Ed&Sport.). K; 2012. 41 s. [Ukrainian]
5. Wein H. *Spielintelligenz im Fußball — Kindgemäß trainieren*. Aachen: Meyer&Meyer; 2011. 368 p.
6. Onyshchenko V. Problemy suchasnoi pidhotovky ditey v umovakh rannoi spetsializatsiyi u sportyvnykh ihrakh ta yikh zv'yazok iz pobudovoyu navchalno-trenuvalnogo protsesu (na prykladi mini-basketbolu) [Problems of modern training of children in the conditions of early specialization in sports games and their connection with the construction of the educational and training process (on the example of mini-basketball)]. *Moloda sportyvna nauka Ukrayiny*. 2015;(19):166-172. [Ukrainian]
7. *Handbol. Navchalna prohrama dlya dytyacho-yunatskykh sportyvnykh shkil, spetsializovanykh dytyacho-yunatskykh shkil olimpiyskoho rezervu, shkil vyshchoi sportyvnoi maysternosti* [Gandbol. Curriculum for children's and youth sports schools, specialized children's and youth schools of the Olympic reserve, schools of higher sportsmanship]. K; 2003. [Ukrainian]
8. *Futbol: navch prohrama dlya dytyacho-yunatskykh sportyvnykh shkil, spetsializovanykh dytyacho-yunatskykh shkil olimpiyskoho rezervu ta shkil vyshchoi sportyvnoi maysternosti* [Futbol. textbook program for children and youth sports schools, specialized children and youth schools of the Olympic reserve and schools of higher sportsmanship]. K: Nauk-metod komitet FFU; 2003. 106 s. [Ukrainian]
9. *Voleybol. Navchalna prohrama dlya dytyacho-yunatskykh sportyvnykh shkil, spetsializovanykh dytyacho-yunatskykh sportyvnykh shkil, shkil vyshchoi sportyvnoi maysternosti ta spetsializovanykh navchalnykh zakladiv sportyvnoho profilyu* [Voleybol. Curriculum for children's and youth sports schools, specialized children's and youth sports schools, schools of higher sportsmanship and specialized sports schools]. K; 2009. [Ukrainian]
10. *Basketbol. Navchalna prohrama dlya dytyacho-yunatskykh sportyvnykh shkil olimpiyskoho rezervu, shkil vyshchoi sportyvnoi maysternosti ta spetsializovanykh navchalnykh zakladiv sportyvnoho profilyu* [Basketbol. Curriculum for children and youth sports schools of the Olympic reserve, schools of higher sportsmanship and specialized sports schools]. K; 2019. [Ukrainian]
11. Nikolayenko VV. Tekhnolohiya pidvyshchennya taktyko-tekhnichnoi maysternosti na etapakh bahatorichnoi pidhotovky futbolistiv [Technology of improving tactical and technical skills at the stages of long-term training of football players]. *Molodizhnyi naukovyi visnyk. Fizychnye vykhovannya i sport*. 2014;(13):59–63. [Ukrainian]
12. Natsionalnyi Olimpiyskyi Komitet Ukrainy [National Olympic Committee of Ukraine] [Internet]. [Ukrainian]. Available from: <https://noc-ukr.org/>
13. *Fizychnye vykhovannya. Voleybol: praktykum* [Physical education. Volleyball: workshop]. K: NAU; 2013. 44 s. [Ukrainian]
14. Federatsiya Voleybolu Ukrainy [Volleyball Federation of Ukraine] [Internet]. [Ukrainian]. Available from: <https://www.fvu.in.ua/uk>. [Ukrainian]
15. King PJ. *Expansive Football. A Game Model: Positional Play based Game Model for Coaches*. Independently published; 2018. 96 p.
16. Mishchuk DM. *Kryteriyi vyznachennya ihrovoho amplua na osnovi psykhofiziologichnykh osoblyvostey voleybolistiv* [Criteria for determining the game role based on the psychophysiological characteristics of volleyball players]. Abstr. PhD. (Physical Ed&Sport.). K; 2015. 20 s. [Ukrainian]
17. Yevropeyska Federatsiya Handbolu [European Handball Federation] [Internet]. [Ukrainian]. Available from: <https://www.eurohandball.com/>
18. Solovey OM, Solovey DO. *Osnovy navchannya taktyky hry v handbol* [Basics of learning handball tactics]. Dni-pro: Prydniprovskaya derzhavna akademiya fizychnoyi kultury i sportu; 2018. 112 s. [Ukrainian]
19. Federatsiya Handbolu Ukrainy [Handball Federation of Ukraine] [Internet]. [Ukrainian]. Available from: <http://handball.net.ua/>
20. Tyshchenko VO. *Teoretyko-metodolohichni osnovy systemy kontrolyu trenuvalnoi ta zmahalnoi diyalnosti komand vysokoi kvalifikatsiyi z handbolu* [Theoretical and methodological foundations of the control system of training and competitive activities of highly qualified handball teams]. Abstr. Dr. Sci. (Physical Ed&Sport.). Lviv: Lviv. derzh. un-t fiz. kultury; 2017. 39 c. [Ukrainian]
21. Ignateva VYa. *Mnogoletnyaya podgotovka gandbolistov* [Many years of training for handball players]. Abstr. Dr. Sci. (Physical Ed&Sport.). M; 1995. 87 s. [Russian]
22. International Basketball Federation (FIBA) [Internet]. Available from: <https://www.fiba.basketball/>
23. Poplavskyy LYu. *Basketbol* [Basketball]. K: Olympyskaya literatura; 2004. 446 s. [Russian]
24. Bazilevskyy AG. *Indyvidualna taktychna pidhotovka yunykh basketbolistiv u richnomu tsykli trenuvannya z vykorystannyam interaktyvnykh tekhnolohiy* [Individual tactical training of young basketball players in the annual cycle of training with the use of interactive technologies]. Abstr. PhD. (Physical Ed&Sport.). K; 2012. 20 s. [Ukrainian]

25. Nikolaenko VV, Shamardyn VN. *Mnogoletnyaya podgotovka yunykh futbolistov. Put k uspekhu* [Many years of training of young football players. The road to success]. K: Sammyt-knyga; 2015. 360 s. [Russian]
26. Terzis A. *Creative Attacking Play - From the Tactics of Conte, Allegri, Simeone, Mourinho, Wenger & Klopp*. SoccerTutor.com Ltd.; 2017. 144 p.
27. Delgado JL, Mendez JA. *Tactical Periodization - A Proven Successful Training Model*. SoccerTutor.com Ltd.; 2018. 244 p.
28. Verheijen R. *Football Periodisation (part 1)*. Amsterdam (Netherlands): Word Football Academy; 2014. 184 p.
29. Mallo J. *Complex Football: From Seirul-lo s Structured Training To Frades Tactical Periodisation*. Spain: Topproccer; 2015. 180 p.
30. DiBernardo M. *Soccer Tactical Periodization "Made Simple"*. South Carolina (USA): CreateSpace Independent Publishing Platform; 2015. 58 p.

UDC 796.015.136:796.31/.32

Tactical Training in Team Game Sports in the Early Stages of Long-Term Training of Athletes: Problem Statement

Nakonechnyy R. B., Khimenes Kh. R., Antonov S. V., Svistelnyk I. R.

Abstract. *The purpose of the study was to identify the importance and features of tactical training of athletes in team games in the early stages of long-term sports development.*

Materials and methods. The most common team game sports are singled out, in which the main game tools are the ball, namely: volleyball, handball, basketball and football. Curricula for children's and youth sports school and others are analyzed in each sport in order to identify the place and features of tactical training of athletes in the early stages of long-term sports improvement. Also, Ukrainian and foreign basic works in the field of sports and specialized literature for each of the above sports were developed.

Results and discussion. Tactical training of the athlete is one of the determining factors in the effectiveness of his/her performances during competitive activities in team sports (football, volleyball, basketball, handball, etc.). At the same time, in sports theory to this day, it is considered that tactical training is a priority in the preparation of later stages of long-term improvement. In contrast, some domestic and foreign experts in the field of sports argue that athletes who are at the stage of preliminary basic training are already fully capable of effective implementation of tactical tasks during training and competitive activities in the chosen sport.

In Ukraine, most children who specialize in team sports are involved in state sports organizations. When building a long-term process of training athletes, these organizations are guided by approved training programs in sports. Most of these programs are outdated and cannot provide effective training for Ukrainian athletes. One of the main conditions for the active development of team sports abroad is a change in approaches to building the educational process of young athletes. In fact, the content of these approaches is to increase the overall share of tactical training within the training process of young athletes, through the active use of games and competitive exercises. This is actively followed in the training of young players in leading European and world private clubs. The use of modern approaches to the training of young athletes in team sports in Ukraine will improve their level of training (including tactical).

Conclusion. The study found that tactical training is an integral part of the training process of young athletes in team sports. However, the role of tactical training in the early stages of long-term training is insignificant. The need to update curricula to improve the training of young Ukrainian athletes in the early stages of long-term sports development has been identified. Also, differences between the theoretical and practical support of the process of tactical training of young athletes in Ukraine are identified.

Keywords: team game sports, early stages of long-term sports improvement, young athletes, tactical training and preparedness, training programs.

ORCID and contributionship:

Roman B. Nakonechnyy : 0000-0002-2675-2230^{B, C, D}

Khrystyna R. Khimenes : 0000-0002-8677-6701^{A, C, E, F}

Sergij V. Antonov : 0000-0003-1379-7912^{E, F}

Iryna R. Svistelnyk : 0000-0003-4701-9676^{A, E}

A – Work concept and design, B – Data collection and analysis,
 C – Responsibility for statistical analysis, D – Writing the article,
 E – Critical review, F – Final approval of the article

CORRESPONDING AUTHOR

Roman B. Nakonechnyy

Ivan Bobersky Lviv State University of Physical Culture
Theory of sport and physical culture Department
11, Kostushko St., Lviv 79007, Ukraine
tel: +380934733094, e-mail: roma_1960@ukr.net

The authors of this study confirm that the research and publication of the results were not associated with any conflicts regarding commercial or financial relations, relations with organizations and/or individuals who may have been related to the study, and interrelations of coauthors of the article.

Стаття надійшла 30.01.2022 р.

Рекомендована до друку на засіданні редакційної колегії після рецензування